

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

A magyar börtönügy az államalapítástól a II. világháborúig

Szerző:

Zahoránszkyné dr. Ungvári Ilona Mercedes

2015. május 10.

A szabadságvesztés büntetés különböző fajtáját, a börtönbüntetés első jeleit már István és László törvényeiben is felfedezhetjük. A magyar társadalom ebben az időszakban élte a rétegződés korát, a szabadság nagy értéknek számított. A rétegződés kialakulását segítette elő az, hogy több bűncselekmény büntetése a szolgástorba jutás volt. „Ha szabad ember másnak szolgálóleányát választja házastársul, örök szolgátságra vetessék.” (István II.21.). Szolgátsággal sújtották például István törvényei alapján a szolgálóleánnyal paráználkodó szabad férfit, a tolvaj hajadon leányt, illetve László törvényei szerint a bíró tekintélyét megvető alperest, a megvakított tolvaj tíz éven felüli gyermekeit.. A szolgástorba jutott személy a sértettnek, vagy a sértett családjának, az egyháznak, vagy az államnak a tulajdonába került.

További uralkodó szabadságvesztés büntetési nem volt a kiutasítás és a száműzés. Az izmaeliták számára kényszerlakhelyet jelöltek ki, így az internálás bizonyos formáival is találkozhatunk e korban.¹

Az Árpád-kori börtön, a carcer több funkciót is ellátott. Alkalmazták előzetes fogvatartásként, az ítélet végrehajtását biztosító fogságként és mint büntetést. A vegyesházi királyok korában egyre elterjedtebb volt a tömlöcök használata.

A XV-XVI. századra megjelent az „örökös börtön” fogalma. A királyi, a földesúri, a vármegyei hatóságok váraiban és az egyházak kolostoraiban kialakult a kezdetleges országos börtönhálózat Magyarországon. A feudalizmus büntetési rendszerében első helyen a halálbüntetés, illetve a különféle testi büntetések álltak, azonban fokozatosan előtérbe kerültek a vagyoni és a pénzbüntetések. Bizonyos esetekben sor került börtönbüntetés alkalmazására, főként testi büntetéssel. böjttel, bilincseléssel súlyosbítva.

A XVI-XVII. században megjelent a pénzbüntetést helyettesítő arestum.

Szabadságvesztés büntetésről először III. Károly 1723. évi törvénye rendelkezett, az osztrák törvényekkel szemben a magyar törvények azonban nem ismerték a gályarabság intézményét.²

A felvilágosodás és a humanizmus jegyében a börtönbüntetés Mária Terézia és II. József uralkodása alatt egyre nagyobb hangsúlyt kapott. II. József a halálbüntetés helyett a szabadságvesztés büntetés bevezetését szorgalmazta. 1783-ban új büntetési nemként megjelent a hajóvontatás a Dunán, ami a gyakorlatban az életfogytiglani szabadságvesztés egy súlyosított alakját jelentette, mert alkalmazásának hat éve alatt az elítélteknek egyharmada meghalt büntetése során.

A helytartótanács több rendeletében utasította a helyi hatóságokat, hogy gondoskodjanak börtönök, 1767-ben „fenyítőházak” felállításáról. A megyék azonban elzárkóztak az anyagi terhek vállalásától. 1770-ben Gróf Eszterházy Ferenc telket és épületet ajánlott fel országos fenyítőház létesítésére.³ 1772-ben megkezdte működését az első magyar Országos büntetőintézet Szempc mellett. A javíthatatlan bűnözők mellett kihágók, és rossz magaviseletű gyermekek is kerültek ide akik ellátásáról a szülők gondoskodtak. Az épület alakja négyszögletes volt, közepén egy kis udvarral rendelkezett. A férfiakat és a nőket külön szinten szállásolták el tíz fős zárkákban, a legmagasabb rablétszám százkilenc fő volt. A rabok szigorú őrizet és fegyelem mellett nappal közös munkát folytattak. Az intézet rossz állapota miatt 1779-ben átköltöztették Tallósra, majd 1785-ben tovább Szegedre. A szegedi börtönben ugyancsak rosszak voltak a körülmények, egészségtelen és fertőző volt, amit a Tisza gyakori áradása csak elősegített. A várban a rabok mellett katonák is laktak, és bérraktárnak is használták az épületet. Az évek folyamán az elítéltek száma rohamosan csökkent, 1831-ben már csak két rab maradt a börtönben. Erdélyben a súlyosabb bűncselekmény miatt hosszabb időre elítélt rabok a Szamosújvári tartományi börtönbe kerültek. A rabok büntetésük alatt posztó és halina gyártással foglalkoztak. A börtön a többszöri átalakítása mellett, az I. világháborúig fennállott.

Az 1790-1791-es országgyűlés bizottságot állított fel a büntetőjog megreformálására, 1795-ben megszületett a Btk. tervezete.⁴ A kodifikációs tervezetben a kor feudális nézetei keveredtek a felvilágosodás elveivel. A *nullum crimen sine lege* "nincs bűncselekmény törvény nélkül" elvét vallotta, azonban fenntartotta a szokásjogot. A rendi különbségeket a vesszőzés kivételével eltörölte, hat esetben rendelkezett a halálbüntetés alkalmazásáról. A bűnös megjavítását, ártalmatlanná tételét, illetőleg mások visszatartását tűzte ki fő célul. A

szabadságvesztés büntetésének három fajtáját különböztette meg: a szigorú börtönbüntetést; az enyhébb börtönbüntetést; a fiatalokkal szemben alkalmazott javítóház intézményét. A börtönbüntetés tartalmát egy naptól tizenkét évig terjedően határozta meg. Gyakorlatban az emberölés büntetése a halál volt, a szabadságvesztés büntetést általában testi büntetéssel súlyosbítva alkalmazták. 1795-től az elítéltek egy részével közmunkát végeztek. Magyarországon a büntetés kiszabás gyakorlata a nyugati államokhoz képest lényegesen enyhébb volt.

A XIX. század börtönügye

A XIX. század a börtönügy fejlődésének, illetve kialakulásának a nagy korszaka. A liberalizmus eszmerendszere, a szabadság kérdése, a polgári szabadságjogok Magyarországon is előtérbe kerültek. A büntetőjog megreformálása kiemelkedő szerepet játszott e korban. A reformok képviselői a politikai élet szereplői, az országgyűlési képviselők voltak. A fogházjavító mozgalom eszméit a liberalizmus elvei hatották át, e tevékenységhez kapcsolódik a magyarországi börtönügy megreformálása. Követelések alapját az emberek méltó elhelyezés képezte.

A korabeli börtönök helyzetét pontosan festik le az alábbi leírások.

Kölcsey Ferenc a következőket írta a korabeli börtönviszonyokról:

”A megyei fogháznak három osztálya volt. Egyik az alsó tömlöc, egy föld alatti pince vagy verem, ahol rendszeren 70-80 rabló, gyilkos, gyújtogató, rothadó nyirok és fojtó gőz közt összetorlaszolva őriztetett. Ide évenként egyszer vagy kétszer, égő fáklyák mellett, fegyveres hajdúk kíséretében, halványuló arccal és borzongó kebelrel szállott le a főügyész, széjjelnézendő: van-e még sok közöttük, kiket perbe idézni és megítéltetni elfelejtett.”

”... Ki ide jövetelkor a becsületörzés valamely szikráját még szívében hordozta, vagy az emberi nem iránt tisztábban, vagy homályosabban még valami hajlandóságot érzett, minden bizonnyal e kettő nélkül tért vissza a társaságba, onnan időről időre mint honába ismét eljövendő.”

Deák Ferenc hasonlókát látott 1840-ben.

”Börtöneink pedig sok helyen olyan állapotban vannak, hogy azoktól az emberiség szelídebb érzete méltán visszaborzad. A büntetés célját vesztí a közállományra nézve, midőn a vétkeken sújtva csak bosszul, de nem javít, s hol a börtön egyedül szenvedésnek helye, s ahol az erkölcsi jobbulásra figyelem nincsen, ott sem a büntetések szigorúsága, sem annak a vétkeket bizonyosan sújtó gyorsasága nem elég a büntetések megkevesítésére, mert félelem jobb erkölcsök nélkül még nem nyújt kezességet a közállománynak arról, hogy törvényei tiszteletben tartatnak nálunk. Pedig fájdalommal kell megvallanom, a tömlöcök még sem javítóhelyek, hanem nagy részben a vétkek iskolái valának, s gyakran akit indulat, vagy könnyelműség vétkekbe kevert, de keble fogékony volt még a jóra, s az erkölcs útján csak megbotlott, de szíve romlott még nem vala, mint vétkeket bánó bűnös kerül a börtönbe, s mint kitanult gonosztevő hagyja el azt.”

Kossuth Lajos a következőket írta a veszprémi fogházról:

”Lehetetlen volt el nem borzadnom, kútforma lyukak, melyben mindenébe lábtón juthatni csak, szellőjük nincs, ablakuk természetes, nem is lehet, és az egyetlen nyílás, a kút szájának mondhatók, egy sötét, parányi négy öt lépésnyi széles, zárt udvarkára nyílik, hova csak délben fér a napsugár, a szellő pedig soha sem. És ez, mint mondják mégsem a legrosszabb tömlöc Magyarországon.”⁵

A következő idézet Pozsony város fogházának leírását mutatja be. ”Valóságos sírboltok, teljesen sötétek, bűzősek, berendezésük egy faágy, melyen piszkos takaró, s a rabnak odakötözésre szolgáló lánc van és szükségvödör. A rabok itt is sok hónapon át várnak az ítéletre. Ruházatuk fityegő piszkos rongy.... A rabok közt egy örült teljesen meztelenül járt fel és alá, testén alig volt pont, mely ütések okozta sebektől mentes. Egy halálos beteg rab a szükségvödör közvetlen közelében van a falhoz láncolva. A város joggyakorlata szerint az örülteket a rabok közé zárják”

A fenti leírások alapján látható, hogy az egészségügyi viszonyok a lehető legrosszabbak voltak. A rabokat az elkövetett bűncselekménytől függetlenül egy helyen szállásolták el, gyakoriak voltak a járványok, és a halál. Fegyelmi fenyítésként elzárást, megvasalást, illetve botütést

alkalmazták a leggyakrabban. Egyes szigorú megítélés alá eső bűncselekmények esetében a börtönbüntetést súlyosbításokkal együtt rendelték el, így megbilincseléssel, falhoz láncolással, böjtöléssel, külön elzárással, illetve különböző tartalmú közmunkával összekötve. Általános gyakorlat volt, hogy a rabok ételmezésükről maguk gondoskodtak, így a szegényebbeket az éhhalál fenyegette, míg a gazdagabbak mértéktelenül dőzsölhettek börtönbüntetésük alatt. Az örök megvesztegethetők voltak, a női elítéltek gyakran ki voltak szolgáltatva a férfiakkal.

A romantikus elképzelések azonban ellentétben álltak a valóságos helyzettel. A dolgozó jobbágyok, zsellérek maguk is a kis putrikban, vályogházakban laktak, nem volt biztosítva a mindennapi betevőjük. A munkáknak csak kevés része tartalmazott új koncepciókat, a legtöbb az adott időszak állapotának bemutatására törekedett, míg némelyek a nyugati modelleket ismertették. Széchenyi 1833-ban megjelenő Stádium című művében a nemesek személyes szabadságára vonatkozó kiváltságának kiterjesztését javasolta a nem nemesekre, illetőleg felvetette az egységes írott büntető törvénykönyv kidolgozását. Kossuth reformokat javasolt a jobbágyok helyzetének könnyítése végett, és új szabályokat kívánt a politikai bűncselekményekre vonatkozóan. A tömlöc intézményét rendszeresen ostromozta a Pesti Hírlap.⁶

Az 1843. évi javaslat, és annak előzményei:

Az 1827. évi VIII. törvény alapján bizottság került felállításra az 1795 évi tervezet átdolgozására, mely 1830-ra készült el. A javaslat megkülönböztette a szabadságvesztés büntetés két formáját, a carcert és az árestumot. A botütést legalizálta, mint testi fenytést, ennek maximumát ötven botütésben állapította meg.

Az 1832-36-os évi országgyűlésen Deák Ferenc vetette fel az újabb büntetőjogi reform kérdését. Egyre inkább nőtt az igény a jobbágyok személyes szabadságának biztosítására, illetőleg a büntetési nemek modernizálására. A kezdeményezés azonban nem járt sikerrel.

A Magyar Tudományos Akadémia 1839-ben pályázatot hirdetett a következő címmel: "Határozzassák meg a büntetés értelme és célja, adassanak elő annak biztos elvei, s ehhez alkalmazkodó nemei; fejtsék meg, találhat-e köztük helyet a halálbüntetés és mely esetekben,

miképp és mily sikerrel gyakoroltatott ez a régi és újabb népeknél, különösen hazánkban.”⁷ A pályázaton első díjat Szemere Bertalan szerezte meg.

1840. V. törvénycikk értelmében újabb országos választmányt neveztek ki a büntetőjogi kodifikáció céljából. A választmány 1841. december 1-én tartotta az első ülését, 1843. július 5-én mutatták be az 1843. évi büntető törvény javaslatát. Bár a börtönügyi javaslat egészen a szentesítésig eljutott, az anyagi jogi javaslat bukása miatt megghiúsult. Természetesen értelmetlen lett volna a büntetési rendszer modernizálása, mikor a büntető jog még feudális maradt. Deák, Eötvös és a kodifikációs bizottság vezéralakjai figyelmüket inkább az anyagi jogi kérdésekre fordították.

Az 1843-as Btk. tervezte szakítást jelentett a feudális büntetőjoggal, kimondta a törvény előtti egyenlőséget, illetve a büntetések humanizálását, eltörölte a halálbüntetést. A szabadságvesztés büntetést állította központi helyre, ennek két formáját határozta meg, a rabságot, illetve a fogságot. A fogságot maximum egy évben szabályozta, a rabság maximum huszonnégy évig, vagy életfogytiglanig tarthatott. Lehetővé tette a rabságról a fogságra, a fogságról a megdorgálásra való átmenetet. A büntetés törvényi minimumát nem határozta meg, csak a felső határát. Büntetéseket és kihágásokat is ismert a javaslat. A szabadságvesztés büntetést fogházban, illetve börtönben kellett végrehajtani. A börtönnek két változatát szabályozta, az úgynevezett kerületi börtönt és a törvényhatósági börtönt. A javaslat külön szabályozta a büntetés-végrehajtási intézmények anyagi és egészségügyi ellátását, az ”erkölcsnemesítést célzó egyházi szolgálatot”, az intézmények igazgatását, a személyzet feladatkörét, javadalmazását, jogi helyzetét, illetőleg egyéb részletkérdéseket. Kevés szó esett az elítéltek munkáltatásáról, illetve jogairól.

Jelentős vita előzte meg a kodifikációs munkálatok során a börtönrendszer kérdését. Kossuth és Széchenyi olyan módot javasolt, mely segíti az elítélteket visszavezetni az életbe. Deák azt javasolta, hogy építeni kell egy-egy börtönt a magánelzárás, illetve a hallgató rendszer keretében, és majd a tapasztalatok alapján kell dönten. Az országgyűlés végül is a magánelzárás mellett döntött. Kétféle szabadságvesztési intézet építését irányozta elő, egyrészt a törvényhozói (megyei, városi) fogházakat és börtönöket, másrészt a kerületi, azaz országos börtönöket. Tíz

kerületi börtön létesítését tűzte ki célul (Léva, Keszthely, Buda, Kassa, Nagykároly, Nagyvárad, Szeged, Arad, Miskolc, Pozsega) egyenként ötszáz elítélt befogadásával. A szabályozás kimondta, hogy az elítélteket nemük és kiszabott ítéletük tartama alapján osztályozni kell, a munkáltatásra és az elszállásolásra a magánzárkában kerüljön sor. Rendelkezett a kötelező vallásyakorlás tiszteletben tartásának, az egészségügyi felügyelet, az elítéltek ételmezésének és anyagi ellátásának kérdéséről, kimondta a levelezés és látogatás tilalmát. A fegyelmi büntetések körében a testi fenyítés alkalmazását kizárta. A börtönök igazgatásának főfelügyeletét a helytartótanács látta volna el.

Az 1843. évi törvényjavaslat mindhárom része megbukott. A büntető törvénykönyv javaslata a halálbüntetés eltörlése, a büntető eljárási törvényjavaslat az esküdtszék intézménye, a börtönügyi javaslat valószínűsíthetően jelentős anyagi terhek miatt. A javaslat hatására azonban Komáromban, Nógrádban, Pozsonyban, Bihar és Tolna megyében magánrendszerű börtönök épültek. 1841-ben épült fel a balassagyarmati börtön, Bentham féle panoptikus rendszerben. A több emeletes épület 168 magánzárkával rendelkezett.⁸ 1843-ban kezdte meg működését a Pesti Városi Dologház. Az alapító okirat rendelkezett az őrzés rendjéről, az elítéltek anyagi ellátásáról, oktatásukról, vallási nevelésükről, a napi munkaidejüket pedig kilenc órában maximálta. A dologház 1845. és 1849. között mintaszerűen működött. A büntetés-végrehajtás reformjainak folyamatát azonban az 1848-1849-es szabadságharc megszakította.

A börtönügy szabályozása a szabadságharc után

Az osztrák büntető törvénykönyv hatálybalépését 1852-ig nem deklarálták, azonban jobb híján azt alkalmazták. Az 1803-ban közzétett büntető törvénykönyv a Strafgesetzbuch szabályozta a halálbüntetés nemeit, a börtönt általános büntetési nemmé emelte. A börtönnek három fokát ismerte, az egyszerű fogságot, a kemény fogságot, illetve a legnehezebb fogságot, mely harmadik fokozatot az 1822. január 15-i utasítás megszüntetett.⁹

1852-ben új birodalmi büntető törvénykönyv lépett életbe, amelyet 1852. szeptember 1.-től Magyarországon is hatályba léptettek. Fő büntetés a szabadságvesztés büntetés lett, a magánzárást mint a büntetés súlyosbítását szabályozta. A végrehajtásnak két fokozatát

különböztette meg. Az elsőben a rabok nem viseltek vasat, látogatókat fogadtak, de szoros őrizet alatt tartották őket. A második fokozat szerint a rabokat lábbilincsben tartották, és látogatókat is csak rendkívüli esetben fogadhattak. Ezen új büntető törvény végrehajtásához azonban börtönök, fog- és fegyházak országos hálózatára lett volna szükség. Magyarországon azonban központi kezelésben álló, egységes elvek alapján működő intézetek nem voltak.

Az osztrák büntető törvénykönyv hatására a szabadságvesztés általánosan alkalmazott büntetési nemmé vált. A politikai okokból elítéltek száma állandóan nőtt, őket főleg Kufstein, Schlosberg, és Spielberg börtöneiben helyezték el. 1854 és 1960 között több fegyház létesült, így Illaván, Lipótvárott, Vácott, Munkácson, Márianosztrán és Nagyenyeden. A fegyintézetek közé kell sorolni a horvátországi lepoklavai, illetve zágrábi fegyházat, továbbá a szamosújvári már működő intézetet. A költségkímélés és a feudális hagyományok miatt már meglévő épületekbe tervezték az országos intézeteket. Lipótvár, Szamosújvár, Munkács katonai erődítmény, Illava kastély és zárdaépületként működött korábban. A váci büntetés-végrehajtási intézet története jól példázza a magyarországi börtönök kialakulását, 1755-ben Mária Terézia rendelete alapján épült nemes ifjak kollégiuma számára a bécsi nemes ifjak nevelésére szolgáló intézet példájára. II. József rendfelfoszlato intézkedéseinek következtében a piaristák munkája megszűnt. Raktárnak, majd katonai egységek pihenőhelyének használták, majd 1808-ban I. Ferenc a Ludovika Királynő nevet viselő katonai akadémiának ajándékozta. 1836-tól 1855-ig országos tébolydaként működött. A XIX. században fegyintézetként, majd kerületi börtönként működött. Itt kapott helyet a közvetítő intézet és az államfogház is. 1894-ben kibővítették, további átalakítások, bővítések, átszervezések történtek, azonban a mai napig is fegyintézetként funkcionál.

1860 előtt a büntetés-végrehajtási intézetek a Belügyminisztériumhoz, majd 1861-től az Igazságügyi Minisztériumhoz tartoztak. Az 1870-es évekig a fegyház, börtön, fogház, államfogház, tömlöc megnevezés egyaránt használatos volt. 1867-ben hat országos fegyház állt a férfiak rendelkezésére, így Illaván, Lipótvárott, Munkácson, Szamosújvárott, Vácott és a horvátországi Lepoklaván. Három helyen helyezték el a nőket: Márianosztrán, Nagyenyeden és Zágrábban. Melléjük mintegy 106 hatósági börtön létezett.¹⁰ A kihasználtság foka látszólag nagyon alacsony volt, helyenként alig haladta meg az 50, sőt néha a 33 %-ot, melyet a teljesen alkalmatlan helyiségek okoztak. Bár Lipótvár befogadóképessége ezer fő volt, mint Tauffer Emil megállapította,

ötszáz elítéltnél többet nem lehetett elhelyezni benne. A magánzárkák száma az országban nem érte el a tízet, föld alatti kazamaták, sötét zárkák azonban szinte mindenhol voltak. Némelyik fegyintézetben 40, sőt 60 fős hálótermekben helyezték el az elítélteket. A XIX. század büntetés-végrehajtási elveinek egyik fegyintézet sem tudott eleget tenni. A munkáltatás rendszeressé tétele óriási akadályokba ütközött.

Az 1867-es kiegyezést követően ismét reformok kezdődtek az igazságügyi kormányzat vezetésével. Ezen időszakban a büntetés-végrehajtást az úgynevezett közös fogság elvei alapján alkalmazták a magánzárással kombinálva. Az elítélt az ítéletet követő 1-6 hetet magánzárkában töltötte, ezután osztályokba sorolták. Az első osztályba a 21 évesnél fiatalabbak, a másodikba a 21 évesnél idősebbek, a harmadik osztályba pedig a visszaesők kerültek. Az igazgatónak jogában állott további osztályok kialakítása is. A 26 éven aluli elítéltek iskolakötelesek voltak. Az elítéltek munkaerejét vállalkozók vették bérbe, szabadulásukkor megkapták az őket megillető pénzüsszeg egyharmad részét, majd a többit hatósági úton juttatták el részükre. Börtönbüntetésük alatt keresményüket bankban helyezték el, melynek kamatait a büntetés-végrehajtás használhatta fel.

Az Andrássy kormány igazságügy minisztere, Horváth Boldizsár az 1843-ban elfogadott javaslat elveihez fordult reformtörekvései megvalósítása során, célja egyrészt a börtönügy törvényes úton történő rendezése, másrészt az elmaradott körülmények megjavítása volt. A kormányzat már 1869-ben a fokozatos rendszerre szavazott, azonban valójában csak öt év múlva a Csemegi féle javaslattal lett általánosan elfogadott. A büntetés-végrehajtás felügyeleti és igazgatási rendszerében egyfajta dualizmus uralkodott. Az igazságügyi miniszter irányítása alá tartoztak az országos fegyintézetek és az államfogház, a belügyminisztérium alá pedig a többséget kitevő törvényhatósági fogházak. Az intézeteken belüli igazgatást illetően ahány fegyintézet, annyi megoldás uralkodott. A fokozatos rendszer kialakítása érdekében több helyen magánzárkákat létesítettek. Az intézeti dolgozók javadalmazásának a kérdése további problémákat vetett fel. Jövedelmük jóval alatta maradt más területek bérezésének, egy átlag igazgatói fizetés a felét tette ki egy átlag bírói fizetésnek. A gazdasági fejlődés következtében a munkabérek emelkedtek, így a főként mezőgazdasági és ipari munkásrétegből toborzott börtönfelügyelők és börtönmesterek elhagyták szolgálatukat. Sok intézet még szállást sem tudott biztosítani alkalmazottai részére. Az

igazságügyi vezetés a lemaradást nem tudta korigálni, a büntetés-végrehajtásban dolgozók mindig az utolsó helyre kerültek, mely társadalmi elismertségüket is aláásta. ¹¹

Börtönügy a XIX. század utolsó negyedében

1861-ben az országbírói értekezlet visszaállította az 1848 előtti büntető törvények hatályát, azonban tilalmazta a testi büntetésekre és a rendi különbségekre vonatkozó büntetések alkalmazását. Hosszas előkészületek után az 1878. évi V. törvénnyel megszületett az első magyar Büntető Törvénykönyv, amelyet Csemegi Kódex elnevezéssel tartanak számon.¹² A klasszikus büntetőjogi iskola tanaira épült, így a nullum crimen sine lege, illetve nulla poena sine lege "nincs büntetés törvény nélkül" elvére, a cselekményt állította a központba, figyelmen kívül hagyta a bűnözés társadalmi okait, illetve az elkövető személyiségét. Központi elve a büntetőjogi represszió volt. Megfelelt a korabeli követelményeknek, korlátozta a halálbüntetés alkalmazását, megszüntette a testi, illetve a becstelenítő büntetéseket. A szabadságvesztés büntetés alkalmazását széles körűvé tette. A bűncselekményeket három csoportba osztotta, így büntett, vétség, kihágás. Büntetési rendszerében három fő büntetést különböztetett meg: a halálbüntetést, a szabadságvesztést, illetőleg a pénzbüntetést. Mellékbüntetésként pénzbüntetést, hivatalvesztést, politikai jogok gyakorlásának ideiglenes felfüggesztését, a foglalkozástól való eltiltást, az elkobzást, illetve a kiutasítást szabályozta. A szabadságvesztés büntetés öt különböző nemét alkalmazta (fegyház, államfogház, börtön, fogház, elzárás). Kihágás esetén az elzárást, vétség esetén a fogházat, míg büntett esetében a fegyház, illetve a börtönbüntetést alkalmazta. Az 1843-as törvénytől eltérő szabályozásnak tekinthető, hogy nem külön törvény, hanem a kódex büntetési rendszeréről szóló fejezete tartalmazza a szabadságvesztés büntetésre és annak végrehajtására vonatkozó legfontosabb rendelkezéseket. A fokozatos rendszerű büntetést fogadta el.

A törvénykönyv bevezetését jelentős börtönépítési program követte. Újabb büntetés-végrehajtási intézmények épültek, így a szegedi börtön 1881-ben, a soproni fegyház 1884-ben, a Budapesti Országos Gyűjtőfogház 1896-ban és további megyei törvényszéki fogházak. A már meglévő intézeteket megpróbálták kellő számú magánzárkával ellátni. Kiépültek a közvetítő intézetek az írófokozatos rendszer szellemében (Kisharta, Liótvár, Vác, Nagyenyed, Márianosztra). A büntetés-végrehajtási intézmények hálózatát további speciális intézmények egészítették ki, így: Igazságügyi

Országos Megfigyelő és Elmeógyógyintézet, Országos Börtönügyi Múzeum, Bűnügyi Embertani Laboratórium, Országos Rabkórház.

Az I. világháború előtt Magyarországon tehát kilenc országos büntetőintézet (Illava, Lipótvár, Munkács, Nagyenyed, Sopron, Szamosújvár, Vác, Márianosztra, Szeged) működött, 65 törvényszéki és 313 járásbírósi fogház. A férőhelyek száma 17.000 fő volt, az átlagos rablétszám évente 13.000 fő körül mozgott.¹³

Magyarországon az alábbi szabadságvesztés végrehajtási intézetek működtek:

Fegyházba azok az elítéltek kerültek, akik büntetése 2-5 évig terjedő, illetőleg életfogytig tartó szabadságvesztés volt. Az ír fokozatos rendszer alapján a fegyházbüntetés letöltésére az országos fegyházintézetekben került sor, Illaván, Lipótvárott, Vácott, Sopronban és Nagyenyeden. A női fegyencek a Márianosztrai Országos Női Letartóztatási Intézetben töltötték büntetésüket. Ezen intézmények közül egyedül a soproni tekinthető korszerű intézetnek.

Az elítélt négy fokozatban töltötte a büntetését. Első harmadát, maximum egy évet magánzárkában töltötte, mely időszakban munkáját is a zárkában végezte. Elzártságát megszakíthatták, amennyiben egészségét, illetőleg szellemi épségét veszélyeztette. Fenyítő eszközként az igazgató sötét zárkát, böjtöltetést, lábbilincset, karperecet, kurtavasat, kényszeröltönyt, leláncolást rendelhetett el. A második fokozat a közös munkáltatás szakasza volt. Az éjjeli magánelzárásra a helyhiány miatt nem volt lehetőség, így a fegyenceket osztályozták, az első osztályba tartoztak a 24 évesnél fiatalabbak, a második osztályba a 24 évnél idősebbek, míg a harmadik osztályba a visszaesők. A harmadik fokozat a közvetítő intézet. Ide kerültek a három évi, vagy az ezt meghaladó időtartalmú fegyházbüntetésre ítélték, ha szorgalmuk és jó magaviseletük alapján javulásra alapos reményt nyújtottak, ha a határozott tartamú büntetésük kétharmad részét letöltötték, illetőleg ha az életfogytig tartó fegyházra ítélték tíz évet fegyházintézetben letöltöttek. Az elítéltek itt maradtak büntetésük teljes letöltéséig, vagy a feltételes szabadságra bocsátásig. Felügyelő bizottság döntött az elítéltek közvetítő intézetbe kerüléséről. A közvetítő intézet a szabadulásra készítette fel az elítélteket, ahol általában mezőgazdasági jellegű munkát végeztek. Bár a fegyelem laza volt, szökések nagyon ritkán fordultak elő. A negyedik fokozat a feltételes

szabadság volt. A fegyencek büntetésük háromnegyed részének letöltése után, az életfogytiglanra ítélték tizenöt év letöltése után kerülhettek feltételesen szabadlábra.

A börtönbüntetésre ítélték büntetésüket a kerületi börtönökben, illetve a törvényszéki fogházakban töltötték le (Szeged, Kőbánya, Márianosztra, ...). Az egy évnél rövidebb időtartamú elítéltek két fokozatban, az egy évet meghaladó börtönre ítélt férfiak és nők az angol rendszer, míg a három évi, vagy ezt meghaladó börtönre ítélt férfiak esetében az ír rendszer szerint töltötték le büntetésüket. A fegyházhoz hasonlóan itt is megtalálhatjuk a négy fokozatot, az első a magánelzárás, a második a közös munkáltatás, a harmadik a közvetítő intézet, míg negyedik a feltételes szabadság. A harmadik fokozat sok esetben a hiányosságok miatt elmaradt. A rabok élete a fegyencekéhez képest kedvezőbb volt, látogatókat fogadhattak, levelezhettek, stb.

Államfogházba kerültek a politikai vagy más menthető bűncselekmények elkövetői. Az elítéltek általában az uralkodó osztályok tagjaiból kerültek ki. Kedvezményezett szabadságvesztés büntetés nem volt (*custodia honesta*). Tulajdonképpen csak a szabadság elvonását jelentette, mert saját bútorait, ruháit használhatta, önmagát élelmezte, folyóiratokat és újságokat rendelhetett magának. Az elítélteket éjjelre elkülönítették, nappal azonban együtt voltak társaikkal.

A foglyok törvényszéki, illetve járásbírósi fogházakba kerültek. Az egy év, vagy ennél rövidebb tartamú fogházra ítélték egész büntetésüket közös elzárásban töltötték. Az egy évet meghaladóan fogházra ítélték három fokozatban töltötték le büntetésüket, így a magánelzárásban, közös munkáltatásban és a feltételes szabadság szabályai szerint. A fogházak felügyelete és igazgatása az illetékes ügyészségre tartozott. A börtön és a fegyház szabályaihoz képest lényegesen enyhébb körülmények között éltek az elítéltek. Az igazgatóság engedélyezhette, hogy az elítélt saját költségén élelmezze magát, felmenthette a munkavégzés alól. A fogházbüntetés határozott tartamú volt, egy naptól öt évig terjedhetett.

Kihágási cselekmények miatt az elítélteket elzárás szabadságvesztés büntetésre ítélték, mely három órától két hónapig tarthatott. Az elzárást a közös elhelyezés jellemezte, nem volt munkakényszer, az elítéltek önmagukat ruházták és élelmezték.¹⁴

Börtönügy a XX. század első felében

A XX. század első felében a tett büntetőjogi irányzat helyébe a tettes büntetőjogi irányzat lépett. A szakirodalom a hagyományos büntetések mellett, illetőleg helyett a biztonsági intézkedések bevezetését javasolta. A bűnelkövetőket négy csoportba osztották. A munkakerülők, csavargók és koldusok számára a dologházat, a hivatásos és megrögzött büntettek számára a szigorított dologházat, abnormális, elmebeteg, alkoholisták büntettek számára kényszergyógykezelést, míg a fiatalok bűnelkövetők számára javító- nevelő intézkedés bevezetését javasolták. Az új kriminálpolitika hatása Magyarországon is érződött.

Az 1908. évi XXXVI. törvénycikk bevezette a büntetés feltételes felfüggesztését, továbbá rendelkezéseket tartalmazott a fiatalokra vonatkozóan.

Az 1913. évi XXI. törvénycikk, mely 1916-ban lépett hatályba, a csavargók és a munkakerülők elleni védekezésül bevezette a dologházi őrizetet. Az 5. § értelmében „A 2., 3. és a 4. § eseteiben a bíróság fogházbüntetés kiszabása helyett a tettet ítélettel dologházba utalhatja, ha munkára nevelése és rendes életmódhoz szoktatása végett szükségesnek tartja.”

A 7. § szerint „Dologházba utalhat a bíróság ítéletében oly büntetett is, akit az élet, testi épség, szemérem vagy vagyon ellen elkövetett bűntett vagy vétség miatt fegyházra, börtönre vagy legalább három havi fogházra ítélt, ha megállapította, hogy ez a bűntett vagy vétség a tettes munkakerülő életmódjával (1-4. §) van összefüggésben...”

A cél a társadalom védelme érdekében a munkakerülők munkába állítása, illetőleg ártalmatlanná tétele volt. Az elkövetők elzárása határozatlan ideig tartott, tartama egy évnél rövidebb, de öt évnél hosszabb nem lehetett, napi munkaidejük tíz óra volt. Feltételes szabadlábra bocsátásuk ideje alatt rendőrhatalósági felügyelet alatt álltak. A dologházi őrizetet a törvénycikk nem büntetésnek, hanem biztonsági intézkedésnek tekintette. Magyarországon két dologház működött, egyik Jászberényben a férfiak számára, és a másik Kalocsán a nők számára.¹⁵

Az 1914-ben kitört I. világháború, mely a büntetés-végrehajtási intézeteket is érintette. Az elítélteket kiadták közmunkára közintézményeknek, illetőleg a földbirtokosoknak.

1918. október 31-ét követően kiszabadultak a politikai foglyok, és a közbiztonságra egyébként nem veszélyes elítéltek. A Tanácsköztársaság leverése után számos kiegészítő fogházat létesítettek a zsúfoltság miatt, például a Szerb utcai zálogházból, a Hartai közvetítő intézetből és egyéb katonai fogházakból. 1921-ben elkészült a Pest Vidéki Törvényszéki fogház, illetve megkezdte működését a Hajdúszoboszlói, Hatvani, Békéscsabai, Hajdúböszörményi és Szigetvári fogház is. A börtönök túlzásfoltak, elhanyagoltak, egészségtelenek voltak. 1929-ben több intézetben tört ki éhségstrájk. A nemzetközi sajtó és közvélemény felháborodással vett tudomást a Magyarországi börtönök helyzetéről.

A bűnözés mértéke megemelkedett, ennek hatására az 1928. évi X. törvénycikk bevezette a szigorított dologházat. A törvénycikk 36. § alapján „A bíróság ítélettel határozott tartalmú szabadságvesztés büntetés kiszabása nélkül szigorított dologházba utalja azt a büntettest, aki az élet, a szemérem vagy a vagyon ellen különböző időben és egymástól függetlenül legalább három büntetést követett el és a törvény értelmében halálbüntetés kiszabásának nincs helye, ha megállapítja róla, hogy az utolsó és az azt közvetlenül megelőző büntetést öt éven belül követte el és hogy bűncselekményeket üzletszerűen követ el vagy bűncselekmények elkövetésére állandó hajlamot mutat (megrögzött büntettes)”.

A büntetés időtartama minimum három év volt, a maximális időtartamot a törvény nem szabályozta. A szigorított dologházak a fegyházakra irányadó szabályok alapján működtek, szigorú rend és munkakényszer jellemezte. A szigorított dologház visszatartó hatása a gyakorlatban nem érvényesült, a bűncselekmények száma tovább növekedett.

A két világháború között a szabadságvesztés büntetésüket az elítéltek hat különféle intézetben tölthették le, így fegyházban, államfogházban, börtönben, fogházban, dologházban, illetőleg szigorított dologházban. Végrehajtásukra 6 országos büntetés-végrehajtási intézet, 23 törvényszéki, 90 járásbírósi fogház, illetve 2 dologház szolgált. A végrehajtás továbbra is a fokozatos rendszer jegyében történt (az angol és ír változata).

A II. világháború előtti börtönhelyzet vonatkozásában említést igényelnek a fiatalokkal kapcsolatos intézkedések.

Előzményként érdemes megemlíteni, hogy már az 1795-ös évi Btk. tervezet felvetette a fiatalok elkülönítésének a gondolatát. Az 1843. évi büntető törvény javaslat a vétőképeség alsó határát 12 évben határozta meg, míg a 12 év és 18 év közötti bűnelkövetők számára külön kezelést javasolt. 1845 tavaszán nyílt meg az egyetlen javító iskola Zeleméren. A Csemegi Kódex rendelkezett a 20 év alatti bűnelkövetők 6 hónapra javítóintézetbe utalásáról (Aszód, Rákospalota, Székesfehérvár, Kolozsvár).

Az 1908. évi XXXVI. törvénycikk második fejezete a fiatalokra vonatkozó rendelkezéseket szabályozta. A törvénycikk elrendelte a fiatalokkal szembeni javítóintézeti nevelést. A 15. § szerint „ Az ellen, a ki a büntett vagy vétség elkövetésekor életének tizenkettedik évét meg nem haladta (gyermek), sem vád nem emelhető, sem bűnvádi eljárás nem indítható. Ha a gyermek büntettet vagy vétséget követett el, a hatóság, a mely elé kerül, őt megfenyítés végett a házi fegyelem gyakorlására jogosított egyénnek vagy az iskolai hatóságnak adhatja át. Az iskolai hatóság a gyermeket megdorgálhatja vagy iskolai elzárással fenyegetheti. Ha a gyermek eddigi környezetében erkölcsi romlásnak van kitéve vagy züllésnek indult, a hatóság a gyámhatóságot értesíti és ha a gyermek érdekében halaszthatatlanul szükséges, a gyermeket ideiglenes felvétel végett a legközelebb eső állami gyermekmenhelybe szállítja. A gyámhatóság a gyermek javító nevelése iránt az erre nézve irányadó szabályok értelmében intézkedik.”

16. § alapján „ Az, a ki a büntett vagy vétség elkövetésekor életének tizenkettedik évét már meghaladta, de tizennyolczadik évét még be nem töltötte (fiatalkorú), ha a büntethetőséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettsége nem volt meg, büntetőjogi felelősségre nem vonható.

Ha a bíróság ily esetben szükségesnek látja, elrendelheti, hogy a fiatalot törvényes képviselője, hozzátartozója vagy más alkalmas egyén házi felügyelet alatt tartsa vagy intézkedhetik az iránt, hogy a fiatalot házi vagy iskolai fenyegetést kapjon (15. § második bekezdése). Ha az ilyen

fiatalkorú eddigi környezetében erkölcsi romlásnak van kitéve vagy züllésnek indult, a bíróság a fiatalkorúnak javító nevelését rendeli el.”

Az 1930-as években 5 javítóintézet működött: Aszódon, Székesfehérváron, Budapesten, Rákospalotán és Cegléden, ezek mintegy 1330 fő befogadására voltak képesek. Az említetteken kívül további 11 magánintézet foglalkozott fiatalkorúak nevelésével, melyekben 940 fő elhelyezésére volt lehetőség. Felszereltségükben az Aszódi fiúintézet, illetőleg a Rákospalotai leányintézet emelkedett ki a többi közül.

Az 1908. évi törvény megszüntette a fiatalkorúakkal szemben a fegyház, illetve a börtönbüntetés alkalmazását. Egységes szabadságvesztés büntetésként számukra a fiatalkorúak fogházát rendelte el. A modellt az Észak-Amerikai "Reformatory" típusú intézet szolgálta. Fogházbüntetést abban az esetben szabtak ki, ha a javító nevelés célszerűtlennek bizonyult. Az elrendelhető legkisebb időtartam 15 nap, a leghosszabb időtartam 10 év volt. A végrehajtást szolgálta az 1905-ben Kassán épület fogház, Gyulafehérvári fogház, majd a Ceglédi Fiatalkorúak Országos Fogháza, a Nyíregyházi Törvényszéki Fogház, illetőleg egri és gyulai fogházak.

1913. évi VII. törvénycikk rendelkezett a fiatalkorúak bíróságának a felállításáról.¹⁶

Az 1913. évi szabályozás, a végrehajtást a Borsal Intézetekéhez hasonlóra tervezte. Lényegében a fokozatos börtönrendszer egyszerűsített formáját valósította meg. A fiatalkorú először teljes magánelzárásba került két hétre, majd a közös munka, illetve éjjeli magánelzárás mellett három csoportba sorolták őket, így a büntetlen előéletűek, a visszaesők, illetve a szokásos bűnelkövetők csoportjába. Büntetésük kétharmadának letöltése után feltételes szabadlábra kerültek, mely során pártfogó felügyelet alá tartoztak. A végrehajtás nagyon hasonlít a felnőttek végrehajtási rendszeréhez, azonban elveiben követi a Reformatoryk, illetve az angol Borsal intézetek példáját. A fiatalkorúak 21 éves életkoruk betöltéséig kerülhettek ezekbe az intézetekbe.

A XIX. századi hagyományok alapján a XX. század elején is felmerült az utógondozás kérdése. A rabsegélyező egyletek 1909-ben országos kongresszust tartottak. Az utógondozási teendőket három csoportba osztották. Egyrészt a gyermek és ifjúságvédelem, melyet a pártfogó

felügyelet látna el, másrészt a fogházmisszió, melyet az egyházak irányítanak, harmadrészt a szabaduló elítéltek utógondozása, mely a rabsegélyező egyesület feladata. Az 1930-as évek során fogalmazódott meg az igény országos tanács felállítására, átmeneti munkatelepek létrehozására. Figyelemmel arra, hogy jótékonyági úton ezeket a teendőket nem lehet ellátni, felmerült a kérdés büntetés-végrehajtási törvényben történő szabályozására.

A II világháború kitörését követően a büntetés-végrehajtási intézetek száma tovább növekedett, a megromlott közrend és közbiztonság visszaállítása vált az elsődleges feladattá.

Felhasznált irodalom:

1. Dr. Gláser István: A szabadságvesztés büntetés végrehajtása Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1975 87. o. ,
Dr. Mezey Barna: A büntetőjogi felelősségre vonás intézményi hátterének kialakulása a XVIII-XIX. században ELTE Állam és Jogtudományi kar Bp. 1990.
2. Balogh László - Dr. Horváth Tibor: Büntetésvégrehajtási jog I-II. BM Könyvkiadó 1983 152. o., Dr. Mezey Barna: A büntetőjogi felelősségre vonás ...im
3. , 4 . Balogh László - Dr. Horváth Tibor: Büntetésvégrehajtási...im 154. o,
Dr. Mezey Barna: A büntetőjogi felelősségre vonás ...im
5. Balogh László - Dr. Horváth: Büntetésvégrehajtási...im 152. o,
Dr. Gláser István: A szabadságvesztés büntetés végrehajtása Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó 1975 90. o.
6. Dr. Kabódi Csaba - Dr. Mezey Barna : A magyar börtönügy története, Módszertani füzetek 1987/2 47-59 o.
7. Horváth Tibor: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata, Akadémiai Kiadó Budapest 1981.
8. Dr. Gláser István: A szabadságvesztés...im 93. o
9. Dr. Mezey Barna A büntetőjogi felelősségre vonás ...im
10. Dr. Gláser István: A szabadságvesztés...im 94.-101.o, Dr. Megyeri István: A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek , Budapest, 1905

11. Dr. Mezey Barna A kiegyezés börtönügye a költségvetés tükrében, Módszertani füzetek 1989/2 47-54 oldal

12. Dr. Gláser István A szabadságvesztés...im, 101-től, Balogh László - Dr. Horváth Büntetésvégrehajtási...im 165-172 o.

13., 14 Balogh László - Dr. Horváth: Büntetésvégrehajtási...im, 166. -167. o.

15. Balogh László - Dr. Horváth Büntetésvégrehajtási...im, Dr. Gláser István: A szabadságvesztés...im 129 o.,

16. Dr. Lőrincz József: A fiatalkorúak büntetésvégrehajtása a két világháború között, Módszertani füzetek 1981/1